

Kendte Odenselokaliteter 1606–81

Af
Ole Nederland

Odense byfogeds gamle tingbøger indeholder ikke kun omtale og beskrivelse af byens indbyggere, men også af byens kirker, gårde, huse og andre lokaliteter. Et kalejdoskopisk udvalg i det efterfølgende skal omfatte:

Kongeslottet (Odensegård/Skt. Hans Kloster)
Skt. Albani Kirke
Skt. Knuds Kirke
Gråbrødre Kloster
Møntergården
Byens volde og grave
Byens skove
Tolderlund og Næsbyhoved Sø
Skibhuset og skibbroen
Vollsmose

Tallene i parentes henviser til kildestederne, Odense byfogeds tingbøger i Landsarkivet for Fyn, som for 1606–81 er opstillet transkriberet og redigeret i Odense Stadsarkiv og i Landsarkivet for Fyn.

De kongelige sale på Odensegård

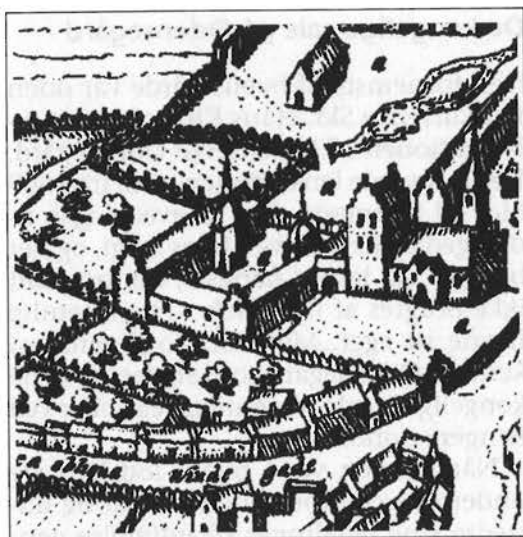
Den fornemste af byens gårde var uden konkurrence Skt. Hans Kloster, siden reformationen 1536 benævnt Odensegård. Herfra styrede lensmanden, som fra 1669 blev til amtmand, her udøvede også ri-defoged og lensskriver deres magt, og her befandt sig lenets fængsel, der normalt ikke brugtes af byen selv – som nemlig havde sit eget. Men først og fremmest kendtes Odensegård som stedet, hvor de kongelige boede på gennemrejse eller ved længere ophold.

Når kongen var i byen, lod han sig underrette om forholdene lokalt og udstedte sine befalinger til udførelse gennem lensmanden. At regere var en anstrengende bestilling, der betød besværligt rumleri rundt i landet, i reglen med et følge, der også indbefattede et halvt hundrede bøndervogne og i øvrigt bød på forhindringer af mange slags. Så – de efterfølgende dage – mængder af kontorarbejde, der forudsatte gode rådgivere og indsigt i selv ganske små sager.

Da Frederik II 5/6 1578 bestemte sig til at ophæve Munkebo ting, havde han samme dag truffet bestemmelse om jord i Anderup, om henlæggelse af Lunde herredsting til Otterup by, om Otterups korntiende, om herredsfoged Knud Mule i Bjerge herred, om Nyborgs og Odensegårds bondeægter, om Vissenbjerg bønder og deres hugst af træ, om samme bønders skattebetalinger, om jordebogsændring for en bonde i Ørritslev, om ændring af smørligningen for to andre, om jordegne bønder i Lunde herred og deres ydelser til Odensegård og om ydelser til enken efter en præst ved Skt. Hans kirke (jf. »Kancelliets Brevbøger«).

Ved kongens og dronningens ophold beboede de et antal værelser, der altid stod parate, og som to gange findes grundigt omtalt i tingbøgerne.

I 1636 havde byens kæmner haft synsmænd til at bese de gamle bygninger, der ved den tid trængte hårdt til reparation. Særlig var det galt med taget, der måtte omlægges på grund af utætheder og råd-

Skt. Hans Kirke og Odensegård/kongeslottet i 1593. Tegneren har gjort sig umage for at få autentiske enkeltheder med; det smukke spir rejste sig på stedet, hvor kongen havde sine gemakker (Braunius).

denskab. Ved behandlingen af »det Westerste Huß« – vestfløjen – ses en tilføjelse om nødvendig omskilning af taget og reparation med nye sten, »om ikke lofterne over kongens og dronningens sale og gemakker af regn skal blive fordærvet«. Altså en præcisering af stedet, hvor de kongelige opholdt sig. Efter sin omfattende indsats ved skrivebordet har det således været med udsigt til grøn natur og den smukke solnedgang over Odense hede, kongen ud på aftenen kunne afslutte sin arbejdsdag. Slottets spir, der ses på Braunius-kortet 1593, har været placeret ved denne slottets fornemste del og øjensynlig haft symbolsk betydning (8/8–36).

Nøjere besked fås ved endnu et syn, foretaget 1679. Her er hele slottskomplekset taget til behandling i 39 punkter:

- 1) Kongens sal, med lås for døren fra gangen.
- 2) Det tilstødende sengekammer.
- 3) Dronningens sengekammer.

- 4) Dronningens gemak umiddelbart ved siden af.
- 5) Prinsens sal med tilhørende lille kammer.
- 6) Prinsens sengekammer, indeni stafferet og overtrukket med lærred og smukt bemalet med blomstermotiver, desuden med indbygget skab til sølvtøj og drikkekar; skabet kunne nedfældes til brug som skænkebord.
- 7) Under sidstnævnte kammer: en kælder.
- 8) Et nabokammer indrettet med ny skorsten.
- 9) Endnu et kammer, der manglede sten i både gulv og fyrsted.
- 10) Igen et kammer.
- 11) Kancelliet.
- 12) Gang uden for de nævnte rum.
- 13) Langt kammer fra kancelliet i retning mod kirken.
- 14) Tilstødende kammer.
- 15) (Nærmere beskrivelse af 13).
- 16) Kammer op mod kirken.
- 17) Gang fra kancelliet til kirkegården.
- 18) Kirkegangen.
- 19) Det hvide kammer ved gangen.
- 20) Kammer op mod endnu et sengekammer.
- 21) Det nævnte sengekammer, som var nymalet og repareret.
- 22) Fruerstuen.
- 23) Stor stue ved slotsherrens værelse, med loftet malet og nyt blåmalet skab med lås og nøgle indsat i muren.
- 24) Lille sengekammer med grønmalet panelværk og murskabe.
- 25) Forstue udenfor.
- 26) Langs hen under kongens sal og det store hus ved borggårdens vestside: adskillige kamre og værelser, hvoriblandt borgstue og tre kamre til brug for kongens slagter, vinskænk og andre af hans folk.
- 27) Under det søndre hus i borggården og vognhuset under prinsens gemak: En ny port.
- 28) Kongens køkken med ny trappe op til anretterbænken, der havde bræddeindfatning til beskyttelse mod skarn. To kamre lå her.

- 29) Bryggers med gammelt dejtrug.
 30) Kældrene under amtmandens fruerstue.
 31) Kældrene ved bryggerset ud mod kirkegården.
 32) Tre kamre under slotsherrens store fruerstue med ny gavl og ny skorsten. En brandmur mellem borgegård og ladegård var renoveret.
 33) Omtale af tagene over det store østre hus i borgegården og over huset nordligst i gården. En skorsten var forhøjet og ny gavl indsat. Også nævnt: Det lange kammer over kirkegården.
 34) Trappen til kongens sal var øverst oppe brøstfældig, og det samme gjaldt spiret.
 35) Ved trappen til prinsens gemak var spiret vel ved magt.
 36) Omtale af tagene over sidstomtale steder.
 37) Mod nord, op til amtmandens værelse og gemak, var opsat 11 fag ny mur i to etager, med dobbelt skorsten og lille bagerovn.
 38) Spiret og trappen til amtmandens gemak trængte til nye spåner på taget.
 39) Alle gemakker, vinduer og kammerdøre havde – med en enkelt undtagelse – lås og lukke. (12/5–79)

Når de kongelige var i byen, stod også deres stole i Skt. Hans Kirke parate. Kirkeværge og underdommer Jens Jensen sendte i 1675 en regning til bartsikeren Daniel Behm for hans svigermoders, Maren sl. Christian Snedkers, begravelsessted i kirken. Opkrævningen lød på 8 rigsdaler, men gjaldt så også et særlig bemærkelsesværdigt sted: ved dronningens stol mod korsdøren, »som er paa de bedste pladser« (25/10–75).

Skt. Albani Kirke

Det er almindeligt antaget, at Albani Kirke ophørte sin eksistens kort efter reformationen. Biskop Engelstoft omtaler den som reelt nedlagt i 1542, da Chri-

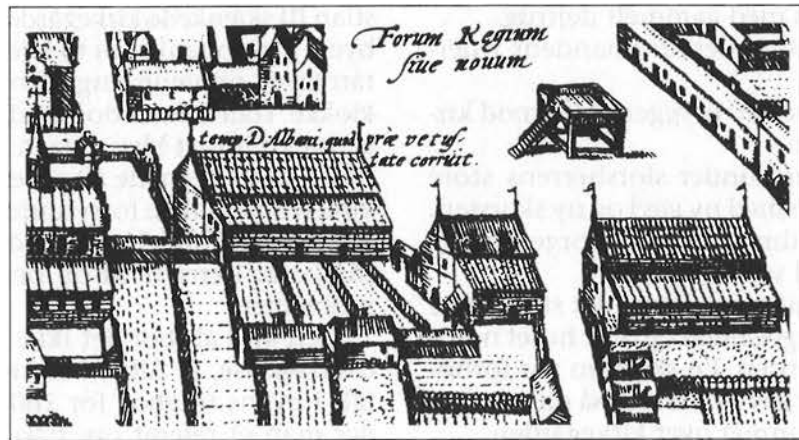
stian III skænkede kirkegården til torv for byen, kirkebygningen til lejevåninger og tårnet til ophængning af byens stormklokke. Han tilføjer dog, at det varede 40 år, inden torvet blev anlagt. Og da Braunius i 1593 tegnede sit Odensekort, var kirken stadig ikke forsvundet; måske ses den endda afbildet mere end én gang, og måske af hensyn til de perspektiviske problemer.

Men alt i alt bør det ikke være nogen overraskelse, at Albani kirke findes omtalt i byens tingbog for 1606. Først finder man et referat om handelsmanden Hans Sommer, der var dens kirkeværge og en dag i april mødte frem på bytinget, parat til at modtage en anklage fra præsten i Søndersø. Hvad sagen gik ud på, opklares desværre ikke, men Sommer må være mødt på kirkens vegne, og bispens interesse antydes. Søndersøpræsten var imidlertid udeblevet, og en fortsættelse findes ikke (28/4–06).

Men senere samme år læses følgende om en dom over storkøbmanden Niels Bagers enke, Maren, ejer af en nabogård til kirken:

»Eftersom Hans Sommer, Kirckeuergie till Sct. Albanj Kircke, hagde tilltald marin S: Niels bagers her ibid. att Hun schulle lade fly och ferdige gjøre den part aff for^{ne}: Albanij Kirckegaardsmur epter Siyns breffs Liudelse, saa viit thz formeller, da frem kom hindes Tiener Albrett hermands och paa hindes vegne beplechtet sig att vill Lade ferdig(e) same mur saa thend skall bliffue ferdig och ved mact holt inden Sct. mickels dagh først kommendzs, saa thz skall bliffue Kiercken och Kirckegaarden vden schade i alle maade, saa wytt som Hun haffr hafft i hand och heffd tillforne.« (25/8–06).

Der fandtes altså ikke blot en kirkegårdsmur, men også en kirkebygning og en kirkegård, der stadig havde krav på hensyn.

Skt. Albani kirke optræder i den ældst bevarede af Odenses tingbøger og må i 1606 stadig have stået på sit sted nordøst for domkirken. Problemet er, at den latinske tekst på Brauniuskortet 1593 tilsyneladende fortæller om kirkens sammenstyrtning (»præ vetustate corruit«: styrtet sammen pga. høj alder), men »corruit« kan også betyde: sunket i magt og anseelse.

Begravelser i Skt. Knuds Kirke

I 1768 havde et stykke mur givet sig ved en pille i Skt. Knuds Kirke, og otte synsmænd kunne rapportere, at det skyldtes nylig indretning af en grav i kirkerummet.

Det var fint og dyrt at blive begravet i Odense domkirke. 50 rigsdaler havde Anne Berntsdatter 1668 deponeret i retten for at få sin salig mand nedsat, hvorefter hun havde henvendt sig til den ene kirkeværgen om udvisning af et passende sted. Som det skal ses, var det da heller ikke en hvilket som helst grav, Anne ønskede sig, hvad alene beløbet antyder (sammenlign med taksten for »de bedste pladser« i Skt. Hans kirke: 8 rdr). – En tilladelse bad Anne om at få skriftligt, men kirkeværgen mente ikke, at noget begravelsessted kunne udvises, før øvrighedens tilladelse var indhentet. Byfogeden dømte imidlertid, at når gebyret var deponeret, kunne værgen tage pengene til sig og foretage en udvisning når som helst. Da sagen var nået så langt, var det 1½ måned siden, dødsfaldet var sket. Gravsættelsen fandt sted »i den murede grav under koret« (krypten) – byens dyreste gravsted (25/5 og 13/7–68).

Øjensynlig var det ikke ualmindeligt, at en gravsættelse måtte udskydes. Rigmarsk Anders Bilde, der var taget til fange af svenskerne under slaget ved Frederiks Odde og døde i fangenskab 1657, blev først begravet – efter alle den gamle adels traditioner – fra sin gård i Korsgade 1660. Og da generalproviandmester Hans Willumsen i 1671 var afgået ved døden, stod hans kiste i mere end et år uden at kunne nedsættes. Derved afslørede det uheldigvis, at kongens forordning om luksus var overtrådt: kisten sås overtrukket med læder og behængt med frynser (4/12–71).

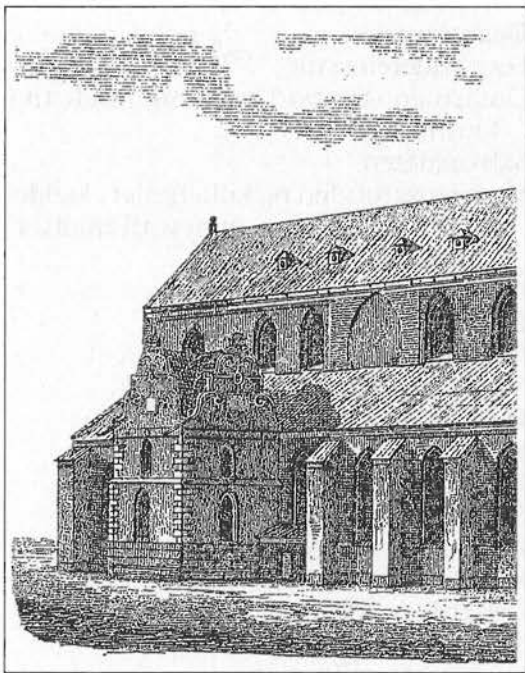
Forklaringen på en forsinkelse var her, at en del af Willumsens arvinger opholdt sig udenlands, hvorfor stævningen måtte have frist indtil »år og dag« (ét år + dato). Hertil kom den tid, det ville tage at nå hjem.

Smukkere end en begravelse i kirken – og endnu smukkere end nedsættelse i krypten – var det at få sit eget kapel. I 1635 læstes et skøde fra borgmester og råd til velbårne Henning Valkendorf til Glorup for et begravelsessted på Skt. Knuds kirkegård, op ad kirkeskibets nordside. Valkendorf var det nævnte år netop udnævnt til lensmand, men kun fyldt 40 år. Han kom til at leve endnu 23 år og fik

god tid til at nyde det kapel, han lod opføre på den indkøbte kirkegårdsgrund til sig selv og sin familie. Resultatet kan stadig beundres. (9/3–35). – Om kapellets tilstand ved det senere salg til Frederik von Vittinghof til Scheelenborg: 13/5–, 29/7–, 5/8– og 26/8–78.

Gråbrødre Hospital

Da en beboer i »Det Almindelige Hospital« – det gamle Gråbrødre Kloster – i 1606 havde gjort Niels Kotte sår og skade, blev det diskuteret, om klostret lå inden for byens frihed (privilegerede område), og om sagen altså skulle afgøres på byens eget ting. Det mente klostrets forstander bestemt, for klostret var jo givet af salig Kongelig Majestæt til et almindeligt hospital for Odense by. Byfogeden tog afgørelsen ad notam (22/9–06), men ved flere senere lejligheder kom det frem, at der var dømt forkert. Gråbrødre Kloster

Valkendorfs kapel ved Skt. Knuds Kirkes nordside. Xylografisk udsnit i *Trap: Danmark, udgaven 1858–60*.

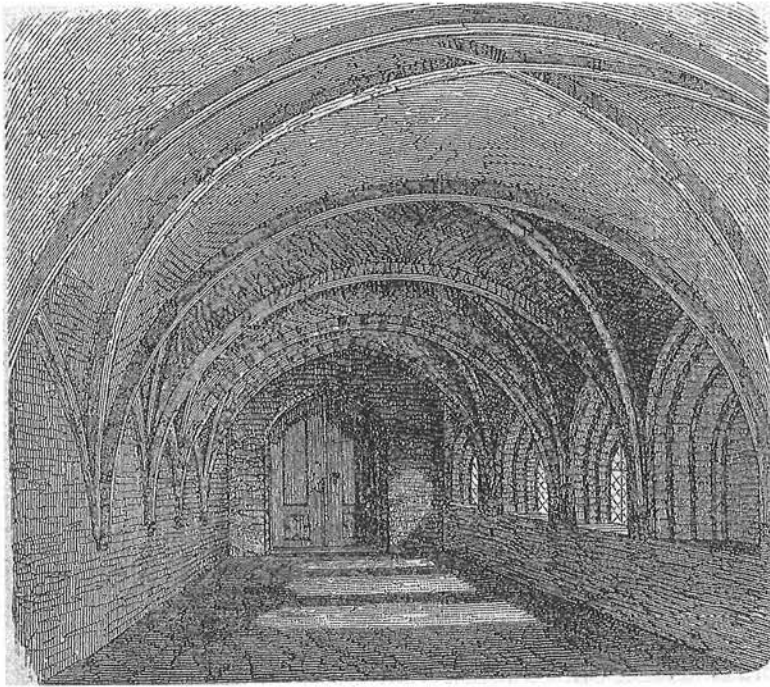
lå ikke under byen, men under Odense herred. Da hospitalsmester Jørgen Grol i 1678 var afsat, og alvorlige sager oprulledes på tinget, gjorde Grol opmærksom på de rette forhold og forlangte sin sag behandlet ved værnetinget (hjemtinget), som altså var Odense herredsting (22/5–78).

Byen havde valgt to fremtrædende borgere til – som forstandere – at styre hospitalets sager, i 1675 rådmændene Erik Nielsen og Hans Wichmand. Desuden fandtes en hospitalsmester, hvis opgave var at forvalte den daglige rutine, bl.a. spisningen med de fattige. Og af fattige var der flere grupper; alene Skt. Knuds Kirke opererede med tre: dem, der modtog Christian Friis' almisse, dem der modtog en gave hver fredag, og dem, der modtog almisse til jul.

Grupperne var etableret som en økonomisk magtfaktor, idet deres formue kunne lånes mod rente og rentes rente og pant i fast ejendom. I 1680 købte Ove Rasmussen Juell en Nørregadegård tværs over for Skt. Hans Kirke og havde brug for et lån på 400 rdr. Beløbet skaffede han sig hos de fattige, men på den måde, at der blev afgivet pant for tre fjerdele til dem, der hver uge tilkom penge i Skt. Knuds Kirke, og for den sidste fjerdel til dem, der modtog penge hvert år til jul.

I hospitalet bospistes de fattige, der boede i det gamle Gråbrødreklosters bygninger, men tilsyneladende også de, der opholdt sig i de mange små boder på hospitalets område, først og fremmest på den gamle Sortebrødre Kirkegård. Desuden kom disciple fra Odense latinskole til daglig bespisning. Ligesom de andre fattige var disciplene en etableret gruppe, der var i bystyrets opmærksomme varetægt og ejede formue i fast ejendom. I 1675 blev der »fra Odense Skoles personer« (fast udtryk om disciplene) solgt en gård i Vestergade, i det senere gennembrud til Kongensgade, til rådmand Niels Gorm – dog ikke som »fri guldjord«, men med fortsat jordskyld til hospitalet (22/2–75).

I 1625 tinglystes hele hospitalets store

Munkegangen i Gråbrødre Hospital. Xylografi i Trap: Danmark, udgaven 1873.

lager af madvarer, som var adskilt i »De fattiges part« og »Skolens part«. Skolens var en smule mere omfattende end de fattiges, men til begge parter var der smør, lamme-, okse- og gåsekød, øl, brød, malt, rug, byg, havre, blandkorn, boghvedegryn, havregryn, mel, sild og salt. Disciplene havde i deres depot desuden bergefisk, flynder, eddike, talg, levende køer, kvier, tyre, kalve, grise, lam, høns og duer – foruden en arbejdshest med tilhørende to vogne, hvoraf den ene en postvogn (19/12–25).

Hvordan indretningen af Gråbrødre Kloster var, ses af en rapport fra synsmænd 1676, og det forstås, at klostrets bygninger var så udstrakte, at visse dele aldrig blev brugt. Det var bl.a. tilfældet for fem små rum, omtalt som munkekamre, der i lang tid havde været forsømt og nu manglede alle vinduer – og desuden for et sted over de fattiges køkken og melkammer, hvor der ligeledes lå munkekamre, »som i lang tid ikke siunis at hafue weret brugt« og nu kun indeholdt nogle skillerum af tømmer, tjenlige til at rives ned.

De vigtigste rum var:

Hvælvingsgangen
 Degnestuen
 Forstanderens stue
 Domstuen (Fynbo Landsting holdt til i klostret)
 Saltkælderen
 Skorstensgrunden og køllehullet i kælderen, hvor køllen – ovnen til malttørring – havde stået
 Degnenes køkken
 Bryghuset
 Borgestuen
 Munkekamrene
 De fattiges kvindehus
 Karlehuset
 Kvindehuset mod Lammehaven
 Forstuen ud til haven
 Privetet (retiraderne)
 Kullofterne
 De fattiges køkken
 Skuret over bageovnen
 De fattiges melkammer
 Loftet over munkekamrene
 Loftet over de fattiges køkken
 Vaskehuset

Portnerens kammer
 Ladefogedens kammer
 Den lange lade
 Kohuset
 Stalden
 Det lille hus ved ageporten
 Gåsestien
 Ladegården
 Udhusene ved ladegården
 De fattiges huse
 Sognepræstens residens
 Gange, hvis gulve var sunket over grave
 nedenunder
 Gråbrødre Kirke
 Gråbrødre klokketårn
 Og uden for bygningerne:
 Vedhaven
 Brønden
 De fattiges kirkegård
 Gården og broerne (brolægningen)
 Haven
 Gråbrødre kirkegård
 Ageporten
 Muren ned mod Lauritz Skinkels gård
 Muren ned mod Steen Billes gård
 Kålhaven
 Gærdet ved kålhaven
 Muren for enden af den lange lade
 Gærdet ved vedhaven
 Muren ud til Gravene
 Den mindre mur for ende af den lange
 Muren ind til haven
 Muren mod øst
 Gråbrødre rist
 Tostedet (vaskestedet) uden for Gråbrød-
 re mur, »Over Gravene«

Møntergården

25. juli 1631 solgte lavmand Peder Nielsen i Bergen en ejendomsjord kaldet Møntergården, med 16 tilhørende bodere og våninger øst for Sortebrødre kirkegård, til Claus Mule.

Den antydede gård eksisterede altså ved den tid ikke, men blev i tiden derefter genopbygget, og i 1678 fremtrådte den allerede brøstfærdig og var forlangt synet af den daværende ejer, Preben

Brahe til Hvedholm; han havde overtaget den efter afdøde landkommissær Falch Giøe, men i nogle år havde den været lejet ud til handelsmanden Hein Lucht.

Gennemgangen rum for rum giver et trist indtryk af fornemme borgerhuses indretning i tiden efter svenskekrigene. De otte synsmænd blev ledsaget af Luchts fuldmægtige, der havde nøgler med til nogle af dørene, men ikke alle. Følgende steder og rum blev noteret:

Gadedøren (med nøgle).

Den lille stue inden for gadedøren til venstre, med nøgle til døren og indeholdende et brækket stenbord med skravefod og træramme om stenen. 15 ruder i stuen var faldet ud.

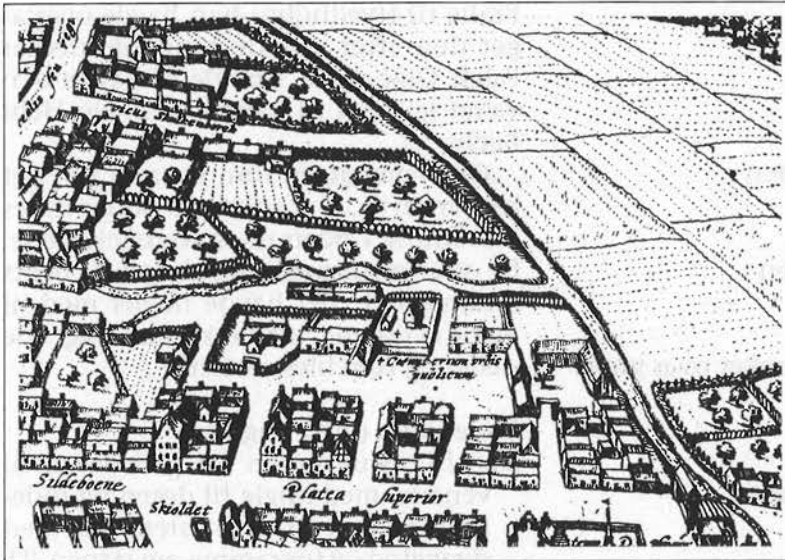
Forstuen med beslagen egekiste og en rød billedudhugget kiste.

Stuen på højre hånd ved forstuen, med lås brækket ud og forsvundet.

Lille kammer på højre hånd ved stuen,

Møntergården med alle dens ruder ud mod Møntestræde. Foto: Kr. Hude. Fra Troels-Lund: Dagligt Liv i Norden.

Bag Overgade og kvarteret ved Sortebrødre kirkegård ses byens bæk og dens forgreninger (Braunius 1593).

med lås og nøgle og fire vinduer der havde karm, og to der ikke havde. Fire ruder var ude her.

En dør til vindeltrappen havde lås og nøgle.

I et lille kammer mod Møntestræde var der i alt 18 ruder.

I en stue ved nævnte kammer var 30 ruder ude, og i skorstenen fandt man 4 gamle vinduesborde stående.

Køkkenet havde et egeskab med fire rum; i de to øverste havde der været lås. Her fandtes desuden en retterbænk (anretterbænk).

Ved køkkenet var der to kamre, det ene med fyrbænk, og fyrbord. 80 ruder var ude, men der var nøgle til døren.

Kammer ved siden af køkkenet, med indgang fra gården. Nøglen var borte og 105 ruder ude.

En dør til stalden var brækket af. Fire halvvinduer trængte til reparation, og 5 ruder manglede.

Et hus i gården ud mod Møntestræde havde været bryggerhus, men alt inventar var brøstfældigt, »saa det iche kunde beschrifuis«; fire halvvinduer var ude.

Plankeværket ind mod Niels Kochs have var delvis faldet sammen.

Låsen var afbrudt til gangen ud mod den

vindeltrappe, der førte fra gården op til salen.

Der var både lås og nøgle til døren ved en trappe til salen.

Et lille kammer ved trappen manglede lås.

Indenfor i nævnte kammer var endnu et lille kammer, men døren var gået i stykker, så man kunne række ind og lukke op fra den anden side. Her stod to røde kister med adelige våben, efter sigende Susanna Giøes. Kisterne var begge brudt op, men der sås ikke noget af værdi »uden alene en stor del eksemplarer til bøger«. Desuden stod der en åben kuffert, et stort stykke jern og adskillige kontrafejer (portrætmalier).

I kammeret næst op til stuen mod gården satte fuldmægtigen en nøgle i døren. Fire ruder manglede her.

I salen og det tilstødende kammer manglede 106 ruder og to halvvinduer.

Skillerummet ned foran vindeltrappen var ødelagt af regnvand.

En lille stue mellem sal og tilstødende kammer manglede 14 ruder, og en dør til salen havde ingen nøgle.

Endnu et kammer manglede 26 ruder og to fjæle i loftet. Der var dør ud til en svalegang, men nøglen fandtes ikke.

Det nederste kammer manglede 14 ruder, og fire loftsbrædder var brækket af.

Murene for vindeltrappens gang var ganske brøstfældige.

I svalegangen var 28 ruder ude, og to vinduer skulle udskiftes.

Der var dør fra vindeltrappen til kælderren, men låsen var væk, døren stod åben, og folk kunne gå ud og ind i andre stuer, kamre og sale, som de havde lyst.

Der var heller ikke lås for et skab oven over døren.

Kælderdøren ud mod Overgade stod ganske åben og havde ingen lås; folk kunne gå ud og ind i de andre kældre, som de ville. (14/10–78).

Byens volde og grave

Sporene af Odenses gamle forsvarsværker har i mange år været diskuteret. At der engang var grave om byen, er kendt af de fleste, for en reminiscens er bevaret i form af et gadenavn. Men var der også volde, og i så fald hvor?

Volde var der åbenbart, men kun to gange dukker de op i bøgerne.

I 1625 solgte tre faderløse børn deres arvede gård til Morten Skrædder; gården lå i Nørregade, med nabo både i syd og nord, og grunden strakte sig »Langs neder vd igennem gaardenn och haffuenn till Byesens Vold«. Senere findes også grundens bredde angivet: indtil »Byesens Vold och graffue«. Forbindelsen mellem de to dele af et gammelt forsvarsværk tegner sig, og det er fristende at tro, at der engang har eksisteret volde alle steder, hvor der var grave (17/10–25).

Men volde må der have været nordligere end ved vore dages »Gravene«. I 1681 solgte Elisabeth Mules arvinger en have uden for Nørreport, øst for »adelvejen«, med »paastaaende huuse och bøgning«. Det solgte skulle ikke være »fri guldjord«, men jordskyldspiligtigt af »byens wolde i same hauffue« (7/2–81).

»Odense bys historie« peger på mulig-

heden af byens nordlige voldanlæg som en bue tæt ved bymidten, gennem Asylgade. Med sporet fra 1681 er vi nordligere: på stedet for bybækkens nordligste omkransning (ved hjørnet Nørregade/Østre Stationsvej).

»Gravene« kunne også udtrykkes som »graven«, sådan som det skete ved skifte efter Doritte Ydes, hvis have strakte sig »Neder till grauffen« (19/9–31). Men flertalsformen var almindeligst.

I 1606 solgte Christen Jensen en våning på Vestergades nordside, hvis grund ses forklaret: »Dend Strecker sig i nør till byes graffuene« (28/7–06). I 1635 fik enken Karen Wichmands vurderet sine ejendomme, af hvilke et par var boder »ved Bechen, som løber fra graffuerne« (22/6–35). Bækken omgav byen alle vegne, hvor det ikke var åen, der dannede afgrænsning, men om der også alle vegne – engang – har været volde, hvor der var vand, savner et bevis.

Gravene fandtes også i byens vestlige del: Da Bertel Ringer solgte sin gård og grund på Pileholm uden for Vesterport (ved nuværende Pantheonsgade), var den beliggende »i nør til Byens grauffuer«. Forklaringen må være, at holmen – en lille ø – selv kun var en del af ejendommen; på Brauniuskortet 1593 ses fra nord-siden en port til gården, og også her var jorden Bertels. Ret lang kan afstanden fra gård til grave ikke have været på dette sted (23/4–32).

Byens skove

Odense bys skov hed Rodskoven og lå i retning af Bolbro, langs Galgeheden. Georg Braunius' kort 1593 medtager på stedet en del træer, som mest må være tænkt som signatur; de ses i området langs landevejen ud ad byen mod Middelfart.

Her var det, byens svin kunne komme på olden – men ikke nødvendigvis så mange, som borgerne selv ønskede, for hvert år i det tidlige efterår holdtes olden-

syn ved kæmnerens synsmænd, med en opgørelse over, hvilket antal der det år kunne modtages. Allerede i september lod denne beregning sig opstille. I 1639 rapporterede mændene, at der var olden til 26 af byens svin, »om de fredes og for videre forskånes« – altså når træernes olden ikke var forsvundet på ureglementeret vis, som det undertiden må være sket (23/9–39).

Skoven kom også borgerne til nytte som brænde. Men ikke hvem som helst måtte fælde et træ, og enhver, der havde tilladelse, skulle have udvist præcist, hvilket af de små eller store træer, der kunne gives lov til, eller hvilken »stabbe« (stub eller udgået træ) der måtte hugges. Der var straf for uautoriserede fældninger, som med god grund var betragtet som tyveri. Ved århundredets begyndelse havde selv mindre tyverier medført dødsstraf.

Under og efter svenskekrigene 1657–60 fik borgerne hårdt brug for træ; fattigdommen var stor og vintrene særlig strenge. Men da en sag om træfældning 1672 kom for bytinget, måtte alle få det indtryk, at de i byen, der i forvejen havde klaret sig bedst, også var dem, der bedst havde forstået at udnytte mulighederne. I særdeleshed var der mistanke om, at borgmestrene havde tilladt sig urimelige fældninger til egen fordel. Ved behandlingen mødte alle de sidste ca. 10 års kæmnerer som vidner – to for hvert år, og dermed alle, der havde virket i borgmestrene Knud Knudsens og Jens Madsens tid. Den ene kæmner huskede tydeligt, at hver borgmester årligt havde modtaget ét eller to træer, og den, der foretog udvisningen, havde været rådmænd Hans Wichmand.

Af nogle kæmnerudsagn fremgik det, at udvisningen plejede at foregå op mod jul. Ved en bestemt lejlighed havde hver borgmester modtaget to træer, af hvilke der kunne hugges 2×4 læs brænde. Men ingen turde udelukke, at borgmestrenes tjenere derforuden havde fundet »en liden stabbe som war udgangen, huerchen løffe eller greß paa« og kørt den hjem til

sig selv. Også til rådstuen havde der været udvist træer: tre små stabbe.

Kritikken af bystyret nærmede sig efter krigene det revolutionære, og borgmestrenes korrupperede tilbøjeligheder skabte røre på tinget. Byfogeden udsendte synsmænd, der vendte hjem med rapport om 38 steder, hvor kun en stub stod tilbage. Og så var endda kun fældninger de seneste fem år registreret; de mange ældre stubbe, hvor svenske soldater havde fældet løs, var forbigået (29/5–72).

Foruden Rodskoven lå i byens nærhed Åløkken med sin lille skov: »Aaløchen wed St Hans Closter« (med sydlig afgrænsning ved banegårdscintret) (13/7–74). I nordøstlig retning mod Skibhuset fandtes Ladegårdsskoven på den anden side af Kræmmermarken og Påskes Krog. I nærheden af Ladegården stod en barkmølle til findeling af bark fra skoven og salg til skomagerne (2/3–74).

På vejen fra Ladegårdsskoven gik Maren Hansdatter en aprildag i 1631 med sin bør læsset med brænde og var på vej hjem. Da mødte hun Anne Peder Baders, som standsede op og aldeles uventet gav sig til at overfalde hende, så hendes knæ og lår bagefter var blå og blodige.

Der blev ikke fra byen rejst sag mod Maren selv for, hvad hun havde haft på sin bør; det kan derfor ikke have været ulovligt at hente løse smågrene fra skovbunden. Derimod blev det i høj grad betænkeligt, da Anne påstod, at pindene slet ikke var brænde fra skoven, men i stedet gærdestave fra bymarken. Den beskyldning gav anledning til udsendelsen af synsmænd til Maren's lille våning i Gravene for at kontrollere pindenes kvalitet. Heldigvis kunne mændene hurtigt se, at knippet af grene og kviste, som det nu lå ved huset, var lovligt nok, og i retten aflagde de deres saligheds ed på, at det umuligt kunne være staver fra et gærde, men var, hvad Maren selv havde sagt: pinde sanket i skoven (2/5– og 16/5–31).

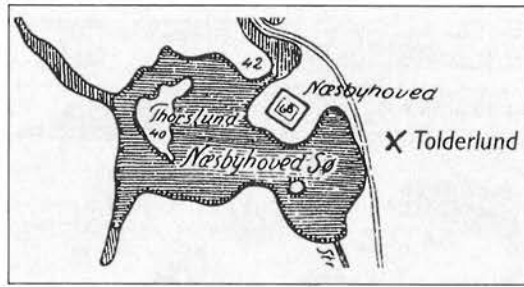
Tolderlund og fiskeriet i Næsbyhoved sø

I 1679 ejedes området Tolderlund af ridefoged på Gråbrødre Kloster Jens Schultz, der udlejede området for et eller to år ad gangen, med opdeling i flere anparter. Handelsmanden Hein Lucht i Odense havde gennem flere år haft den ene part, men var i virkeligheden mest interesseret i lejemålet fordi det gav fiskeriet til en del af Næsbyhoved sø. Det troede han i hvert fald, men Schultz havde holdt på, at han som ejer havde hele fiskeretten, og Lucht ønskede nu én gang for alle retighederne belyst og dom fældet. Han opstillede i retten følgende krav til Schultz:

- 1) Han (Lucht) skulle have del i Tolderlunds væltede træer efter stormvejr.
- 2) Han skulle have græsning til sine tre køer.
- 3) Det lille Tolderlunds hus med have, som gamle Thorkel beboede, lå på den lejede grund, men huset skulle han ikke betale ekstra leje for.
- 4) Han skulle have del i søens fiskeri i forhold til, hvad han lejede.

Dommeren ønskede belyst, hvordan lejevilkårene før havde været; derfor var der indkaldt skriftligt vidne fra en af de tidligere lejere, rådmand Henrik Jørgensens enke, som bekræftede, at fiskeriet i Tolderlunds del af søen tidligere havde været drevet af hende og hendes mand helt alene. De havde også dyrket jorden, høstet olden fra skoven og frugt fra haven. Ved det lille Tolderlunds hus havde gamle Thorkel dog haft ret til afgrøden, som var rødder, kål og lidt hør.

Også Thorkels eget skriftlige vidne var indhentet. Han havde boet i det omtalte lille hus i mange år og under flere lejere, hvoriblandt rådmand Jørgensen og landkommissær Erik Sehested. Det havde altid været Thorkel selv, der tog ud og fiskede for lejerne – undtagen en kort tid, da Sehested havde haft aftale med en rytter. Thorkel brugte garn, vodtov og

Næsbyhovedsøen på skitseudsnit efter Holbeck: Odense Bys Historie, 1926. Markeringen af Tolderlund er en tilføjelse.

ruser og havde altid afleveret sin fangst til forpagteren. Når han var ude, bemærkede han af og til nogen, der uden forlov sad og medede, »som endnu daglig sker rundt om den ganske sø, såvel som på alle andre fiskevande«. Men nogen anden med lejeaftale havde han aldrig set derude.

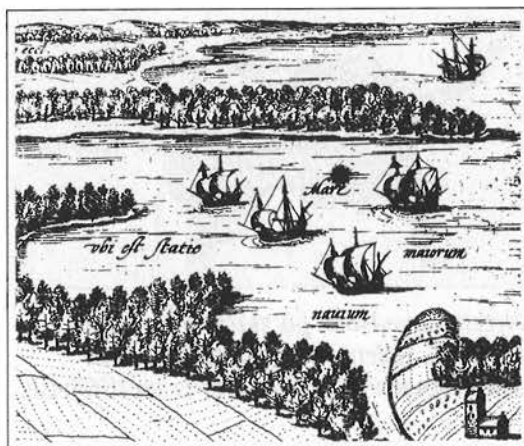
Dommen gav derefter Lucht ret: han skulle have fiskeriet i forhold til sin anpart. Schultz måtte bøje sig, men fik til gengæld dom for, at Lucht skulle deltage i udgifter, som Schultz de sidste år alene havde afholdt, blandt andet til områdets indhegning (5/5- og 22/9-79).

Skibbroen og Skibhuset

Braunius har på sit Odensekort 1593 tegnet et antal skibe med højste sejl nær åens udløb, fra Seden og nordpå, og en tekst fortæller, at her findes havet »hvor der er ankerplads for større skibe«.

Man har måske lyst til at betvivle, at så flotte fartøjer ved 1593 er nået ind i fjordens sydligste del, men Kertemindes tingbog 1591 beretter om skipper Lauritz Munkebo fra Kerteminde, der havde kontrakt med Ejler Bryske til Dallund om transport af en ladning tømmer fra Norge. Ladningen skulle sejles til »Klintør«, og Klintør er Klintebjerg – dengang et ganske ubeboet sted på fjordens sydvestlige kyst.

Det er således en kendsgerning, at Klintebjerg ved den tid havde anløbsplads for

Skibe ud for åens munding, hvor der iflg. Brauniuskortet 1593 befandt sig en større ankerplads. Nederst th.: Seden kirke.

ret store skibe – store nok til, at de kunne bruges på Norgesfarten, for her sejlede skipper Munkebo, der er udmærket kendt i Kerteminde; han foretog også andre lange rejser, bl.a. til Gotland.

Skipperens anløb af Klintebjerg er ældst kendte omtale af havgående skibes brug af fjordens indre del. (Kerteminde tingbog 19/4– og 6/9–1591).

Enkelte steder strejfer Odenses egne tingbøger byens havneforhold. Det første er en indskærpelse 1638 af, at ingen kør måtte færdes på andet end »den rette

strandvej til skibbroen«, som var vejen nordøst gennem skoven til den inderste fjordarm og skibhuset. Anlæggelsen af denne vej 1635 (vgl. brev 5/2–1635) har naturligt givet anledning til direktiver fra bystyret. Men hvad køerne havde på strandvejen at gøre, kan man nok spekulere over; øksneeksporten gik ad landevejen til Assens, hvorfra der var overfart til Jylland, og det er altså ikke den, der omtales. Køer blev imidlertid overført med pramme til græsgange langs fjorden, bl.a. til Vikkelsø (21/5–38).

En anden kilde er om en hest, der tilhørte Niels Hansen Klinte (tilnavnet efter Klintebjerg), der blev skadet ved skibbroen og var synet af fire mænd. Mændene anklagede Peder Urne for at være den skyldige. Han havde den pågældende morgen stået ved broen med sin hestevogn, mens han holdt tømme i den ene hånd, men da han ville køre derfra, kom han så klodset af sted, at hans køretøj stødte mod Niels Hansens nærmer hest.

Nogen egentlig beskrivelse af bro eller skibhus giver rapporten ikke, men stedet synes at have haft pladsmangel (12/8–39).

En tredje kilde røber eventuelt en fast brug af skibbroen: Nogle håndværkere fra Odense solgte i sommeren 1671 varer på et marked i Middelfart, og det fortælles, at de opholdt sig med deres kiste på Middelfart gade, i nærheden af Strandporten

Den inderste lille arm af Odense fjord på Videnskabernes Selskabs konceptkort 1775. Der lå ved den tid flere huse ved skibbroen, men tingbogens gamle betegnelse, »det store skibhus«, genkendes.

»som (hvor) man sejler der fra byen til Odense« (24/7– og 6/11–71).

Første gang havnen er benævnt Odense Skibbro, er i 1677, da den navnkundige borgmester Knud Jacobsen Blanchenborg netop var død. Hans arvinger overtog gården i Vestergade og flere gårde i oplandet, men også den »eyendom ved Ottense schibbro«, som borgmesteren havde ejet; han havde efter svenskekrigene fået den til evigt eje af kronen som tak for sin indsats. (»De magre år«, s. 117, og tingbogen 2/4–77).

I 1679 omtales Hans Tønnesen i Skibhuset som fuldmægtig i en arvesag. Samme Hans Tønnesen rejste senere sag mod Johanne Peder Olufsens i »Peder Blanchenborg Raadmands huuß imod Stranden Nest det store Skibhuus ligende«. Husets ejer var søn af den afdøde borgmester, og huset selv har så været føromtalt ejendom ved Odense Skibbro.

Men det kan ikke påstås, at sagen angik store og betydningsfulde ting om Odenses skibfart – anklagen var rejst på grundlag af rygter, Johanne havde sat i omløb om Hans' folk, der skulle have stjålet to af hendes gæs. Johanne mødte selv op på tinget og stod i første omgang fast på sin anklage, men ved nyt møde måtte hun gøre afbigt til »Hans Tønnesen i Skibhuset«, for hun kunne intet bevise og vidste derfor ikke andet om ham, hans hustru, børn eller folk, end hvad der var ærligt, kristeligt og godt (2/4–77, 10/5– og 17/5–80).

Tilsyneladende var Blanchenborgs hus et af de »Små Skibhuse«, der ses på C. W. Wessels kort 1775, få hundrede meter syd for »Store Skibhuse« ved stranden. Som det fremgår af kortet, optrådte de to stednavne efter 100 års forløb ikke længere i ental.

Ulovligheder i Vollsmose?

Vollsmose findes omtalt to gange, begge i forbindelse med en beskyldning for ulovligheder.

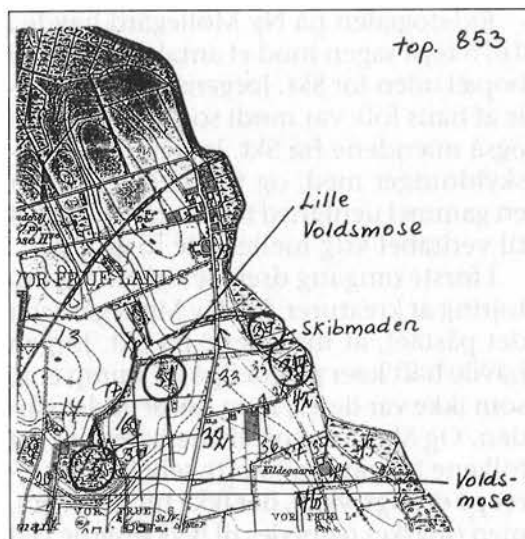
Ridefogeden på Ny Møllegård havde i 1675 rejst sagen mod et antal mænd med bopæl uden for Skt. Jørgens port, og nogle af hans folk var mødt som vidner. Men også mændene fra Skt. Jørgen havde beskyldninger med, og tilsyneladende var en gammel uenighed forlængst optrappet til veritabel krig mellem de to grupper.

I første omgang drejede striden sig om tøjring af kreaturer. Fra Ny Møllegård var det påstået, at mændene fra Skt. Jørgen havde haft køer på græs på en stump eng, som ikke var deres, men hørte under gården. Og Skt. Jørgenfolkene berettede, at folkene fra gården jo ofte selv havde tøjret på et engstykke, der ikke tilhørte dem, men (måske) regnedes til beboelserne ved Skt. Jørgen. Sidstnævnte forseelse var imidlertid ikke gårdfolkernes eneste; de havde også tilladt sig at slå hø på et engstykke »Neder for woldtz moese«, som ikke kunne regnes til Ny Møllegård. Dermed var de for tyveknægte at regne.

At kalde en anden for tyv, var vel det mest risikable, nogen kunne vove, for recessen befalede, at den, der uretmæssigt beskyldte for tyv, selv skulle være det. Og hvem kendte ikke tyvens straf! – Talsmanden fra gårdens folk opfordrede sine kammerater til »at drages til minde« – huske alt, hvad der var sagt, så det senere kunne bruges i en retssag. Men i øvrigt burde de ophidsede Skt. Jørgensmænd betænke, at det »forslet« (jordstykke til høhøst), der lå på den anden side af »woldtz moese«, i retning mod åen, havde været drevet fra Ny Møllegård i mindst 30 år og altså var at betragte som gårdens.

Da sagen til sidst virkelig endte i retten og kunne have udviklet sig videre, optrådte heldigvis en prokurator, der kunne slå koldt vand i blodet til begge sider. Striden endte med, at de to hovedmænd trådte frem og rakte hinanden hånden til forlig (2/8– og 4/10–75).

Også »Vollsmose«s gamle stavemåde har været årsag til en udviklet tvist – men 325 år senere. Som det ses, var den »rigtige« (gamle) måde nemlig stavningen

De to Voldsmoser og Skibsmaden ved Odense å lokaliseret og indtegnet af Københavns Universitets Institut for Navneforskning. Skitsen er påført år 2000, da Stednavneudvalget endnu brugte »d« i mosernes navne. De to cirkler ved åbreden er det sandsynlige sted for en pramhavn, som rådmand Oluf Bager 1579 havde fået kongens tilladelse til. Den tilhørende vold eller dæmning langs bredden findes omtalt af biskop Engelstoft i »Odense Byes Historie«, 1880; den er i dag en del af Odense åsti.

med »d« (»woldtz moese«) – som imidlertid slet ikke er velset i dagens Odense.

Der eksisterede fra gammel tid to moser på stedet, og af dem lå »Lille Voldsmose« få hundrede meter fra åen, hvor en slags dæmning ved »Skibsmaden« befandt sig (i dag ved Odense åsti, ud for Egeparken). Og er det eventuelt denne dæmning eller VOLD, der har givet navn til moserne??

Københavns Universitets Institut for Navneforskning siger nej; »vold« skal forstås som et oprindeligt gammeldansk »wall« = græsgang, slette – som ganske vist er uden »d«. Fundet af mosens navn i tingbogen er imidlertid den hidtil ældst kendte stavemåde, hvis »d« svarer fint til forekomsten i markbog 1682 (»Wolds

moesse«). Og ældste stavemåde er normgivende.

Alligevel har stednavneudvalget netop i år (2001) besluttet at bøje sig for lokale ønsker, hvorefter Voldsmose for fremtiden skal skrives med to l'er!